

ÇOCUKLARDA 'ÖLÜM KAYGISI'NIN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ*

Sema YILMAZ

Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
sema_106@hotmail.com

Özet

Bu araştırmanın amacı, 8-13 yaş çocuklarının gelişiminde ölüm kaygısını teorik olarak incelemek ve alan araştırması uygulayarak çocukların ölüm kaygısı düzeylerini çeşitli değişkenlerle karşılaştırmaktır. Bu doğrultuda çocukların ölüm kaygısı düzeyleri yaş, cinsiyet, ölüm tecrübesi, yetişkinlerle iletişim ve Tanrı algısı gibi çeşitli değişkenlere bağlı olarak incelenmiştir. Bu araştırmanın sonucunda çocukların yaş, cinsiyet, ölüm tecrübesi ve yetişkinlerle iletişim düzeyleri ile ölüm kaygısı düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çocukların Tanrı algısı yönelimleri ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar kelimeler: Çocuk, Ölüm Kaygısı, Tanrı Algısı.

DEATH CONCEPT IN 8-13 YEARS CHILDREN'S COGNITIVE DEVELOPMENT

Abstract

The main purpose of this study is to research death anxiety in children's theoretically and to explore level of relationship between them based on the field research. With this design level of children's death anxiety was studied depends on several variables as age, gender, death experience, transmission with adults and level God perception. It is found that there was a positive relationship between level of children's death anxiety and their age, gender, death experience and transmission with adults. It is not found a significant relationship between of children's God perception and their death anxiety.

Keywords: Child, Death Anxiety, God Perception.

Giriş

Gelişmiş Batı toplumlarında yakın zamanlara kadar ölüm "tabu" konulardan biri olarak görülmüştür. Kimi bilim adamları, örneğin Amerikan kültürünü "ölümü yadsıyan kültür" olarak tanımlamışlardır. Sosyal antropolog

* Bu makale "Çocukların Bilişsel ve Dini Gelişiminde Ölüm Olgusu" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Benedict'e göre, Amerikan toplumunda çocuklar, cinsellik, doğum ve ölüm gibi doğal olaylara tanık olmamakta, bu da bireyin gelişiminde süreksizlik yaratmaktadır (Çileli, 2008: 367).

Ölümü çocuklara layık görmez ve çocuğun ölümünü 'erken ölüm' olarak değerlendiririz. Yetişkinlerin bu tutumu, çocuğun ölüme karşı tutumuyla benzerlik gösterir. Yalnız önemli fark şudur ki, çocuk; ölümü diğer çocuklar ve kendisi için uzak bir olgu olarak düşünür. Bunun nedeni ölüm kavramını tam anlamıyla kavrayamamalarıdır. Ölüm, birinin kişisel ölümü, bilinç, kesinlik, sonsuzluk, gelecek, olmak ve olmamak gibi kavramlar soyut oldukları için birçok gelişim psikoloğu, küçük çocukların ölüm kavramını doğru bir biçimde kavramlaştırılmayacakları sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, çocuklar, ölümlerle pek erken yaşlarda ilgilenmeye başlarlar (Yıldız 2006: 18).

Çocuğun ölüm fikrini kabullenmesi kısa zamanda ve kolay gerçekleşmez; yavaş yavaş ve belli bir sıra içerisinde onu kendisine mal eder. Ailevi etkilerin bu sırayı değiştirmede büyük bir etkisi olmadığı görülmektedir. Çocuğun gözünde ölüm, "ceza", "hastalık", "olağanüstü hadise", "uyku", "yolculuk" gibi anlamlara gelir. Dini açıklamalar, daha önce çocuğun geçmişinde olumlu veya olumsuz olarak yönlendirilmiş psikolojik kavrayışı gözle görünür şekilde değiştirmeksizin, "yolculuk", "seyahate çıkma" veya "kapıp götürme" gibi diğer sembolik algılama biçimleriyle üst üste gelirler (Hökelekli, 1991: 154).

1. ÇOCUKLUK DÖNEMİ VE ÖLÜM

1.1. Bebeklik Dönemi (0-2 yaş)

Yaşanan günlük olaylar, doğum, ölüm, mevlit, felaketler, bunlarla ilgili konuşmalar ve davranışlar dini kavramları kendiliğinden getirmektedir. Şu örneklerde olduğu gibi:

-“küçükken ailemle birlikte mezarlığa, ölümlerimizi ziyarete çok giderdim. Düşünürdüm; bu insanlar toprağın altında öylece duruyor mu, yoksa çürüyüp gidiyor mu, bir gün olup dirilirler mi? – Allah onları hesaba çekecek! Derlerdi.”

“Sanırım, üç yaşında, annemi kaybettiğimde, onun nereye gittiğini sormuştum. Bana, cennet, cehennem, Allah gibi bazı şeyler söylemişlerdi. O zamanlar Allah'ı annemle birlikte düşünürdüm. Herhalde bana, annemin Allah'ın yanına gittiğini söylemişlerdi de onun için.” (Bilgin & Selçuk 1991: 72).

1.2. İlk Çocukluk Dönemi (2-7 yaş)

Fowler'ın inanç gelişimi teorisine göre çocuklar hayatlarında ilk defa 3-7 yaş (*sezgisel-yansıtımlı inanç*) evresinde aileleri ve kültür tarafından izole edilen cinsellik ve ölüm gibi güçlü tabuların farkına varmaya

başlamaktadır (Karaca, 2006: 192). Çocukta bu aşamada, ölümün gizemi ve günlük hayatın ötesindeki bir “gerçeklik” dünyası konusunda merak uyanmıştır. Çocuk, dünyayı anlamaya çalışan canlı bir imgeleme gücüne sahiptir ve anlam ve bütünlük vermeye çalışmaktadır (Ok, 2007: 116).

Soru çağı da denilen bu dönemde çocuğun en çok merak ettiği konulardan biri de ölüm olayıdır ve bu sorulara büyükler tarafından genellikle dini inançlarla ilgili açıklamalar getirilir.

Bu dönemde çocukların, “Ölünce nereye gidiyoruz?”, “Anne sen ne zaman öleceksin?” tarzında sorularıyla sıklıkla karşılaşılır.

Çocuk: Askerler ölünce nereye gider?

Anne: Ölen askerleri melekler yukarı kaldırır. Cennete götürürler.

Çocuk: Anne ölüm günümüz ne zaman?

Anne: Daha çok var. Bilmiyorum. Seninle bizim geçirecek daha çok vaktimiz var. Okula gideceksin. Büyüyeceksin. Baba olacaksın.

Çocuk: Cennete oyuncaklar var mı anne?

Anne: Neden sordun?

Çocuk: Cennete oyuncaklar varmış da o yüzden sordum?

Anne: Evet, orada güzel şeyler var. Burada da var. Bak. Odanda birçok oyuncak var.

Yukarıdaki diyalog, dört yaş altı aylık bir çocuk ile annesine aittir (Mehmedoğlu, 2003b: 57).

İhtimaldir ki çevrede karşılaşılan ilk ölüm olayının ardından en çok sorulan “niçin öldü?” sorusunun gerisinde ayrılık kaygısı uzanmaktadır. Bu faraziyeyi daha da ileriye götürerek boşlukta kalan bağlanma duygularının da ölümü meydana getiren bir zatı ilahiye yöneldiği söylenebilir. Ölenin arkasında kullanılan “Allah öyle istedi”, “Allah aldı” şeklindeki ifadelerden çocuk, otoritenin ve kudretin timsali olan anne-babasının gücünün yetmediği durumların bulunduğunu fark eder. Yalnız bundan önce beklediği değişikliği yani ölen insanı geri getirmeyi becerip beceremeyeceklerini “geri gelecek mi?”, “yeniden görebilecek miyiz?”, “gittiği yer çok uzak mı?” gibi sorularla pekiştirerek öğrenmek ister (Konuk, 1994: 91).

Beş-altı yaşlarında, çocuklar olayları somutlaştırarak kendileri için daha kolay kavranır duruma getirirler. Ölümün, cezalandırıcı bir Tanrı, bir Azrail, ya da şeytan gibi can alıcı bir varlığın işi olduğu düşüncesi yer eder. Kimi evlerde Tanrının hep cezalandırıcı, korkutucu ve acımasız yönü belirtilir. Çocukta kaygı, kızgınlık ve sağlıksız bir Tanrı korkusu yerleşebilir. Çünkü çocuklara, vurulan gençlerin, depremlerde yitirilen anaların yavruların hatta can veren kedi yavrusunun bile Tanrının isteğiyle öldüklerini anlatmak çok güçtür. Ancak öldükten sonra iyilerin cennete

gideceklerini öğrenmek onlar için çoğu zaman yatıştırıcı olur (Yörükoğlu, 2000: 196). Çocuklar cenneti çok güzel bir yer olarak düşünür ama yine de ölmek ve oraya gitmek istemezler, çünkü yaşamak çok daha eğlencelidir (Akpınar, 1988: 13).

1.3. Son Çocukluk Dönemi (7-11k/13e yaş)

10-12 yaş dönemi hakkında Heller, muhtemelen çocukların kendi sınırlarına olan ilgilerini yansıtarak Tanrı'nın herhangi bir sınırının olup olmadığı konusunda ilgili olduklarını söylüyor. Tanrı'nın varlığının sınırsız olması görüşü, çocukların kendi şahsi sınırlarının kavranmasına yönelik kullandıkları bir telafi biçimi olabilir. İnancın yeniden değerlendirilmesi ve imkan dahilinde yeniden tasdiki muhtemeldir. Bu dönemde çocuklar, ölüm sonrası hayatla da ilgilenirler ve bu durum hakkında daha fazla bilgi isterler. Belki de gelecek ergenlik ve yetişkinlik hususundaki beklentilerinin yansması olarak onların ahiretle ilgili kavramlarının hayli değiştiğini söylüyor Heller (Ratcliff, 2004: 110).

Çağdaş Batı ve Amerika'da ölüme bir tabu olarak bakılırken onunla ilgili mülahazalar çarpık (hasalıklı) bir şey olarak karşılanmaktadır. Buna ilaveten çocuklar da çeşitli bahanelerle ölü ortamından ve onunla ilgili tartışmalardan uzak tutulmakta ve hatta çocuklara hastanede ölmekte olan yakınlarını ziyaret izni verilmemektedir. Onlar bu durumlarda bazı akrabalarının yanına gönderilmekte ve bunu ölen yakınlarının bir gezintiye çıktığı şeklindeki uydurma ifadeler izlemektedir. Böylece bazı şeyleri yanlış algılayan çocuklar, bunlara komşularının inanılmaz hikayelerinin de eklenmesi durumunda büyüklere karşı bir güvensizlik hissetmeye başlamaktadırlar. Ölenin yokluğunu hissetmemeleri için, hediye yağmuruna tutulan çocuklar, böylece ölüm konusundan daha da uzak tutulmaya çalışılmaktadır. Ancak daha sonra yaşı ilerleyen çocuklar, aile durumundaki değişiklikten haberdar olup, çözümsüz üzüntülerle karşı karşıya gelebilmektedirler. Tesadüfen karşılaştıkları bu durumlar, çocuklar tarafından sarsıntı verici ve gizemli bir şekilde karşılanmakta ve yetişkinlerle ilgili bu güvensizlik hisleri, onları bu yeni durumla baş etme konusunda zorlamaktadır (Karaca, 2000: 76).

Henüz somut olayları idrak edebilme aşaması içinde yer alan, zaman zaman onu aşmaya çalışan çocuk, ölüm gibi soyut bir kavramı anlarken hayli zorlanacaktır. Daima gizemli tarafı ağır basan ölüm kavramı anlatılırken ahiret inancı devreye girmektedir. Birçok anne çocuklarının "ölen şimdi nereye gitti?" sorusuna "cennete", "Allah'ın yanına gitti" gibi cevaplar verirler. Oysaki Allah ve cennet kavramları da tıpkı ölüm gibi çocuğun anlayışında manevi anlamına ulaşmamıştır. Gidilen yerin Allah'ın yanı olması veya cennet olması da ölümün şüphelerle karşılanmasına mani olmamaktadır (Konuk, 1994: 92). Ayrıca çocuklara inanılmayacak hikayeler anlatmak, onların ilerdeki yaşantılarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Mesela küçük kardeşi ölen bir çocuğa "Tanrı küçük çocukları sever, onları

onun için alır ve cennetine kor” denmiş, daha sonra bu çocuk büyüyüp yetişkin bir kadın olmuş ve küçük çocuğunu kaybedince, Allah’a olan öfkesini hiçbir zaman çözümleyemeyerek, bu durum onda neticede psikopatolojik bir depresyona dönüşmüştür (Karaca, 2000: 77). Aynı şekilde, Tanrı’nın korkutucu, acımasız, cezalandırıcı gibi gösterilmesi çocukta bir Tanrı korkusuna yol açabilir. Oysa ölüm de hayatın kabullenildiği gibi doğal bir olgu olarak, olduğu gibi kabul edilebilir (Akpınar, 1988: 15). Bir yakının (anne ve babasını) kaybeden çocuğa, onu yaratan Allah’tır. Ona şu kadar ömür verdi. Şimdi ise öldü, senin gibi bir çocuğu geride bıraktı. Sen iyi, dürüst ve çalışkan bir çocuk olursan, annen ve baban için ileride iyilikler yapabilirsin. Allah da onu senin yaptığın bu iyi davranışlardan dolayı bağışlar, daha güzel nimetler vb. telkinlerle, ahiret inancı da öğretilir. Böylece çocuk için en acı verici olan ölüm hadisesi müspet manada bir eğitim sonucu olabilir. Belki bu durumlarda çocuklar da, yetişkinler de telkine en müsait durumdadırlar. Böylece Allah inancının tamamlanması da sağlanmış olur (Ayhan, 1997: 115).

Çocuk aslında ölümün Allah tarafından gerçekleştiğini zorlanmaksızın kabule hazırdır. Bu noktada yetişkinlerin rehberliği devreye girebilir. Ölümün bir ceza olmadığı vurgulanmalı, Allah’ın bunu acımasızlığından yapmadığını anlatabilmek için cennetin güzelliklerinden bahsetmelidir. Ölen yakınının cennete gittiğini, yaptığı duaları Allah’ın ve onun duyduğunu söylemelidir. Allah’ın ölen insanlara rahmet edeceğine dair oluşturulan ümitler çocuk ruhunda huzur ve sükuneti sağlar (Konuk, 1994: 93).

Araştırmalar, hastalıklı ölüm korkularımızın nedenleri arasında çocuklukta verilen hatalı din eğitiminin rolü üzerinde de duruyorlar. Ölüm denince hemen olumsuz bir hissiyata, cezalandırılma korkusuna kapılmamızda, çocuklukta zihin yapısının, ölümü algılama biçimlerini bilmeden sanki bir yetişkine verilir gibi yapılan hatalı din eğitiminin payından bahsediliyor (Göka, 2009: 231).

2. ÖLÜM KAYGISI/KORKUSU

Ölüm kaygısı 50 yılı aşkın bir zamandır geniş ölçüde araştırılmakla birlikte araştırmacılar kavramın somut bir tanımını yapmaktan kaçınmışlardır. Hoelter (1979) ölüm kaygısını “ölüme ilişkin çeşitli yönlerin tahmin edilmesi veya tasavvur edilmesi üzerine temellenen öznel endişe ve hoşnutsuzluk hislerini içeren duygusal bir tepki” olarak tanımlamıştır. Tomer ve Eliason (1996) ölüm kaygısını “benin (the self) mevcut olmadığı bir durumun düşünülmesinden ortaya çıkan olumsuz duygusal bir tepki” olarak tanımlamışlardır. Fraker ölüm kaygısını “ölümün bir son olmasını, ölümün gerçekleşmesini ve cesetler ve cesetlerin gömülmesini içeren kişisel benliğin ölümü ve diğerlerinin ölümü hakkında korkulu bir huzursuzluk duygusu” olarak tanımlamıştır. Ölüm kaygısı farklı şekillerde kavramlaştırılmış olmakla birlikte tanımlarda ortak olarak korku, kaygı ve huzursuzluk duygularından söz edilmektedir (Cirhinlioğlu, 2010: 139).

Korku (fear), gerçek, beklenen ya da zihinsel olarak yaratılan bir tehlike karşısındaki duygusal yaşantıdır (Köknel: 61). Korku insan davranışlarında önemli bir güdüdür. Birey sürekli olarak korkularla iç içe bulunur. Hastalık, kaza, başarısızlık, maddi sıkıntı, depresyon ve ölüm korkusu gibi (Peker, 2003: 81). Bu temel insani güdüye Kur'an'da da değinilmiştir; "Muhakkak ki sizi, korku ve açlıkla, mallar, canlar ve ürünlerden azaltmakla deneriz. Sabredenleri müjdele!" (Bakara: 2/155).

Ölüm, insani korkuların temel nedenlerinden birisidir ve bütün diğer korkuları uzaktan yakından ilgilendirmektedir (Karaca, 2000: 148). Kur'an'da peygamberlerin dahi zaman zaman ölüm korkusunu hissettikleri belirtilmektedir: (Aydın, 2003: 93) "Musa şöyle dedi: "Rabbim! Ben onlardan birini öldürmüş bulunuyorum. Bu yüzden onların da beni öldürmelerinden korkuyorum." (Kasas: 28/33). Yahudilerin de, inançsızlıkları ve kötü amelleri yüzünden ölümden şiddetle korktukları vurgulanmaktadır: (Aydın, 2003: 94) "De ki: "Ey Yahudiler! Eğer bütün insanlardan yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve doğru sözlü iseniz, haydi ölümünüzü isteyiniz! Ancak onlar, önceki yaptıkları yüzünden, ölümü hiçbir zaman istemeyeceklerdir. Allah, zalimleri bilendir." (Cum'a: 62/6-7).

Gerçekte ölümden korkmak, sanıldığı gibi hayatı sürdürememek korkusundan doğmayabilir. Hayatı sahip olunacak bir mal gibi gören insanın ölümden korkmasını, akıldışı bir davranış olarak karşılamamak gerekir. Bu duyulan korku ölümden değil, sahip olduğumuz şeyleri, bedeni, malı, mülkü, egoyu yitirmekten dolaydır ve bazıları için de hiçbir şeye sahip olmayacağımız bir uçuruma, yok olmaya sürüklenmekten korkmaktır (Yıldız, 2006: 46).

Jung'a göre ölüm korkusunun esası "yaşama korkusu"dur; ölümden en çok korkan kimseler, yaşamaktan en fazla korkanlardır. Bu, normal ruhi gelişim içerisinde, hayatın gayesine yönelik eğilimin herhangi bir şekilde geçmişe takılması ya da tespit edilen gayelerin zorunlu kıldığı kaçınılmaz riskler karşısında korkup geri çekilme durumunda ortaya çıkar (Hökelekli, 1991: 157). Freud'a göre "Hayatın bütün amacı ölümdür". Ölümü de yaşam gibi dürtüsel bir güç (impulse)/içgüdü olarak değerlendiren Freud, içgüdüleri iki kategoriye ayırmıştır: yaşam içgüdüleri ve ölüm içgüdüleri. *Yaşam içgüdüleri (life instincts-eros)* açlık, susuzluk, cinsellik gibi kendini korumaya ve türün devamını sağlamaya yönelik faaliyetleri kapsar. Bunlar libido yoluyla ortaya konan, hayatın sürmesini sağlayacak yaratıcı güçler ve enerji şekilleridir. *Ölüm içgüdüleri (death instinct- thanatos)* yıkıcı bir güçtür. Mazozizmde ve intiharda olduğu gibi içe yönelik veya saldırganlık ve nefrette olduğu gibi dışa yönelik olabilir. Freud insanların karşı konulmaz bir şekilde ölüme doğru ilerlediğine inanır (Schultz & Schultz, 2007: 607)

Ölüm korkusunun gelişim dönemleriyle de yakından ilişkisi vardır. Örneğin, psikolog J. B. Pratt'a göre, çocuk genellikle hayatın sürüp gideceğinden şüphe etmez. Onun öğrenmek ve içine sindirmek zorunda

olduğu şey, ölüm gerçeğidir. Yaşla birlikte ölüm korkusunun düzeyi arttıkça yaşamdan zevk alma düzeyi de azalır. Bu açıdan yaş ile ölüm korkusu arasında bir korelasyondan söz edilebilir (Koç, 2002: 10).

Ölüm korkusunun en tipik tezahürlerini, ölüme çok yaklaşmış bulunan insanlarda gözlemlenebilir. Pattison'dan nakledilen bir araştırmaya göre ölmekte olan kişinin yaşadığı çok karmaşık duygular içerisinde şunlar ayırt edilmektedir: Bilinmezliğin korkusu, yalnızlık korkusu, yakınları yitirme korkusu, bedeni yitirme korkusu, denetimi yitirme korkusu, acı duyma korkusu, kimlik duygusunu yitirme korkusu ve gerileme korkusu (Hökelekli, 1991: 159).

Ölüm korkusunu artıran etkenlerin yanı sıra bireyin yaşamında söz konusu korkuyu azaltan faktörler de vardır. Bunlar da şu şekilde ifade edilebilir: bireyin sahip olduğu dini inançlar ve bu inançlar gereği ölüm sonrası hayata inanması, ümitvar olması, yaşamı boyunca geride eserler bırakması, sahip olduğu ana-babalık güdüsü, ölüm konusunda bilgi sahibi olması, ölüme ilişkin düşünce ve tutumlarını kendi içinde uzlaştırması, yaşamı boyunca bir hedefinin olması ve bu doğrultuda yaşaması, son nefesini aile içinde vereceğini bilmesi, zaman zaman ölümü düşünmesi ve cenaze merasimlerine katılması, bir yakınının ölümü dolayısıyla ağlayıp yas tutması (Karaca, 2000: 164-174).

Ölüm, insanlara verdiği bu büyük korkudan dolayı, metafiziğin temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Birçok araştırmacı, din kurumunun oluşmasını bile bu korkuya bağlamıştır (Karaca, 2000: 149). Ölümle yüzleşmek hayatı daha fazla sorgulamaya sebep olur. Bu nedenle ölüm konusu, din ihtiyacı ile ölüme anlam katma ihtiyacının birlikte ilerlemesine vesile olmuştur (Tarhan, 2009: 221). Ölümünden kaçamayan, ölüme bir çare bulamayan insanoğlu, kendisinin tatmin edilmemiş ölümsüzlük arzusu karşısında bir çıkış yolu aramıştır ve aramaktadır. İşte bu noktada, dinler, mensuplarına sunmuş oldukları, öldükten sonra ebedi bir hayatın varlığına ait ifade ve sembollerle, ölümsüzlük arzusunun tatmininde ve buna bağlı olarak bireyin ruh sağlığının korunmasında önemli bir rol oynarlar (Yıldız, 2006: 35). Bununla birlikte dini inançlar ölümle ilgili kaygı ve endişeleri azaltabildiği gibi de artırabilmektedir. Ölüm düşüncesiyle iç içe olma, devamlı ölümü düşünme ve onu içine sindirmeye çalışma, ya da tam aksine onu şurudan bütünüyle uzaklaştırmaya çalışma da ölümle ilgili korku duygusunun varlığını ortadan kaldırmaya yetmez. Çoğu zaman ölüm insan için bir belirsizliği haber vermektedir. Belki de insanı asıl korkutan ve ürküten, ölümün getireceği belirsiz bir gelecektir (Hökelekli, 1991:158).

UYGULAMA

1.PROBLEM DURUMU

1.1. Araştırmanın Amacı ve Problem Durumu

Ölüm, yaşamın bir gerçeğidir ve bütün canlılar biyolojik yaşamın sunduğu sınırlar içinde doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bu doğal biyolojik sürecin yaşam içindeki varlığı bütün yaşantı ve davranışlar üzerinde etkilidir. Bilimden sanatın her alanına, günlük yaşantı düzenimizden insan ilişkilerine varıncaya kadar hemen bütün yaşam süreçlerimizde ölüm gerçeği yanı başımızdadır ve hayatımıza yön vermektedir.

Din Psikolojisi alanında çocuklar üzerinde birçok araştırma yapılmış olmakla birlikte çocukların ölüm anlayışı üzerinde yeterince durulmamıştır. Her ne kadar çocukla ölüm olgusunu bir arada düşünmek büyük bir zıtlık gibi görünse de, aileden birinin ölmesi, anne ve babanın ayrılığı, ölümcül hastalık, evcil bir hayvanın ölümü, çocuğu derinden üzen ve duygusal dünyasını ve kişilik gelişimini etkileyen kaçınılmaz durumlardır.

İşte çalışmamızın temel problemi ve amacı çocukların gelişimleri sırasında şu veya bu sebepten karşılaşmaları kaçınılmaz olan ölüm olgusundan nasıl etkilendikleri bilimsel bir bakış açısıyla ele alıp incelemektir. Böylece elde edilen verilerle din psikolojisi ve çocukları konu edinen eğitim, din eğitimi, çocuk gelişimi, çocuk psikiyatrisi gibi çeşitli ilim dallarına katkı sağlamaktır.

1.2. Denenceler

Bu araştırmanın denenceleri şunlardır:

1. Çocukların bilişsel gelişim düzeyleri ile ölüm kaygısı düzeyleri arasında negatif yönde ilişki vardır.
2. Çocukların cinsiyetleri, ölüm kaygısı düzeylerinde farklılaşma meydana getirmektedir.
3. Çocuklarda ölüm tecrübesi ile ölüm kaygısı düzeyleri arasında pozitif yönde ilişki vardır.
4. Çocukların ebeveynleri ve öğretmenleriyle kurdukları ölüm hakkındaki iletişim düzeyleri ile ölüm kaygısı düzeyleri arasında negatif yönde ilişki vardır.
5. Çocukların sahip olduğu Tanrı Algısı yönelimi ile ölümü kavrayış düzeyleri arasında pozitif yönde ilişki vardır.

1.3. Sayıtlar

1. Araştırmanın örneklemini evrenini temsil etmektedir.
2. Araştırmada kullanılan anket ve ölçekler araştırma konusunu test etmede güvenilir ve geçerlidir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Araştırma bilişsel gelişim dönemlerinden somut işlemsel ve soyut işlemsel dönemi kapsayan 8-13 yaş grubundaki çocuklarla sınırlandırılmıştır. Bu çocuklar Sivas ili içerisinde yer alan ilköğretimin birinci ve ikinci kademesindeki farklı sosyo-ekonomik düzeyde okullardan seçilmiştir.

2. Araştırma bulguları araştırmada kullanılan veri toplama araçlarından elde edilen verilerle sınırlıdır.

3. Araştırma 2010-2011 eğitim-öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın bulguları araştırmanın yapıldığı zaman aralığı ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni genel anlamda Türkiye'deki tüm ilköğretim okulu öğrencilerini özel anlamda Sivas ili sınırları içindeki ilköğretim okullarında öğrenim gören öğrencileri kapsamaktadır.

Araştırmanın örneklem grubu Sivas il merkezinde bulunan üç farklı sosyo(ekonomik)- kültürel çevreyi temsil ettiği düşünülen ilköğretim okullarının (Sultan Murat İlköğretim Okulu, Gazipaşa İlköğretim Okulu, Ziya Gökalp İlköğretim Okulu) 1.sınıflar dışındaki tüm sınıflarından tesadüfi olarak seçilmiş olan 572 öğrenciden oluşmaktadır.

2.2. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Bu çalışmanın alan araştırması bölümünün verileri, örnekleme oluşturan çocukların doğrudan kendilerinden toplanmıştır. Araştırmanın hipotezlerini sınamak amacı ile *Otobiyografik Anket*, *Çocuklarda Ölüm Kaygısı Ölçeği* (Yılmaz, 2011) ve *Tanrı Algısı Ölçeği* (Güler, 2007) kullanılmıştır.

2.2.1. Otobiyografik Anket

Araştırmacı tarafından hazırlanan anketin amacı çocukların çeşitli demografik ve sosyo-ekonomik bilgilerini elde etmektir. Ankette bulunan sorular aynı zamanda araştırmanın bağımsız değişkenlerini oluşturmaktadır. Katılımcıların kendileri tarafından doldurulan bu formda şu bilgiler sorgulanmaktadır: Katılımcı çocuğun cinsiyeti, yaşı, anne ve babasının öğrenim durumları, anne ve babasının mesleği, ailesinin aylık gelir durumu, herhangi bir nedenle ölüm tecrübesi yaşayıp yaşamadığı ve sağlık durumu.

2.2.2. Çocuklarda Ölüm Kaygısı Ölçeği

Araştırmada katılımcı çocukların ölüm karşısındaki kaygı düzeylerini ölçmek için araştırmacı tarafından ölüm kaygısının pozitif ve negatif uzamını belirlemek amacıyla hazırlanmış 18 maddelik bir soru formu kullanılmıştır.

Üçlü likert tipinde hazırlanan formda katılımcılar verilen ifadelere katılıp katılmama durumlarını “evet”, “kararsızım”, “hayır” seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmektedirler.

İşlem: Çocuklarda Ölüm Kaygısı Ölçeği, Çocuklarda Ölüm Kavramı Ölçeği ve Tanrı Algısı Ölçeği ile birlikte beş haftalık süre içinde örneklem grubunda yer alan her sınıfta toplu olarak uygulanmış ve elde edilen sonuçlar araştırmacı tarafından SPSS 15.0 for Windows istatistik paket programına aktarılarak güvenilirlik ve faktör analizleri yapılmıştır.

Bulgular: Güvenilirlik analizinde ilk olarak madde toplam puan korelasyonlarına bakılmış, korelasyonu 0,300’ün altında bulunan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. 16 maddelik ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.71 bulunmuştur.

Faktör Yapısı: Çocuklarda Ölüm Kaygısı Ölçeğinin faktör yapısını incelemek üzere deneklerden elde edilen sonuçlara Temel Bileşenler Analizi uygulanmıştır. İstatistiksel işlemlerde $p < .05$ anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir. Ölçeğin faktör analizinde özdeğeri 1’i aşan 4 faktör bulunmuştur. Elde edilen faktörler toplam varyansın %52,8’ini açıklamaktadır.

1. faktörün “Ölümü hatırlatıcı etkenler” (Özdeğer = 2,484, Var¹. % =15,524) 2. Faktörün “Ölüm düşüncesinden uzaklık” (Özdeğer = 1,869, Var. % =11,682), 3. faktörün “Ölüm anı ve ölüm sonrasına ilişkin kaygı” (Özdeğer = 1,580, Var. % = 9,873), 4. faktörün “ Ölüm düşüncesi” (Özdeğer = 1,469, Var. % = 9,184) boyutlarını ölçtüğüne karar verilmiştir.

Puanlama: Ölçek maddeleri ölüm kaygısının pozitif ve negatif uzamını belirleyecek şekilde puanlanmıştır. Buna göre 2, 3, 6, 8, 9, 13, 14, 15, 16 ve 17. maddeler ters, diğerleri düz puanlanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanlar ölüm kaygısının pozitif uzamını; düşük puanlar ölüm kaygısının negatif uzamını göstermektedir. Ölçekten alınacak en yüksek puan 54; en düşük puan 18’dir.

2.2.3. Tanrı Algısı Ölçeği

Bireylerin Tanrı’ya yönelik atıflarını belirlemek üzere Ö. Güler (2007) tarafından hazırlanan Tanrı Algısı Ölçeği bireylerin Tanrı hakkındaki duygu, düşünce ve davranışları ile ilgili beşli likert tipi olarak hazırlanmış 22 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Ö. Güler (2007) tarafından yapılmıştır. Ölçek maddelerinin hazırlanmasında Tanrı algısı olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayrılmış, bu boyutları belirlemede iki tip yönelim belirlenmiştir. Korku yönelimli tanrı algısında “ Cezalandıran, Affetmeyen, Uzak, Korkutucu Tanrı ile ilgili ifadeler; sevgi yönelimli Tanrı algısında ise “Affeden, Şefkatli, Çok Seven, Güvenilir Tanrı” ile ilgili ifadeler ölçek maddelerini meydana getirmektedir (Güler, 2007 a: 127).

¹ Var.= Döndürme sonrası açıklanan varyans yüzdesi

Öncelikle ölçeğin çocuklar üzerinde uygulanabilirliği hakkında uzman görüşü ve yazarından uygulama izni alınmıştır. Söz konusu ölçek araştırmamızda “evet”, “bazen”, “hayır” şeklinde üçlü likert tipine dönüştürülerek kullanılmış 90 kişi üzerinde yürütülen deneme uygulamasında Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.88 bulunmuştur. 572 kişilik örneklem grubuyla yapılan esas uygulamada ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,78 bulunmuştur. Formdan alınan yüksek puanlar bireyin “sevgi yönelimli” (olumlu) bir Tanrı algısına; düşük puanlar ise “korku yönelimli” (olumsuz) bir Tanrı algısına sahip olduğunu göstermektedir (Güler, 2007b: 118). Formdan alınacak en yüksek puan 66, en düşük puan 22'dir.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, araştırmanın problemi ve denenceleri doğrultusunda, anket uygulamalarından elde edilen verilerin istatistiksel analizleri yapılmış olup, bunun sonucunda elde edilen veriler işlenip tablolaştırılmıştır. Tablolarda önce frekans verilerine ilişkin bulgular ele alınmış, ardından gruplar arasında karşılaştırmalar yapılarak Bağımsız İki Örnek T- Testi, Tek Yönlü ANOVA Testi ve Tukey HSD Testi ile sonuçların anlamlı olup olmadığı test edilmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

3.1. Araştırmaya Katılan Çocuklarla İlgili Genel Bilgiler

Araştırma 2011 Mayıs ayı içerisinde Sivas il merkezinde bulunan üç ilköğretim okulunun 2,3,4,5,6,7 ve 8. sınıflarında öğrenim görmekte olan 572 çocuk ile yürütülmüştür. Katılımcı çocukların yaş ortalaması 10,9 olup, yaş aralığı 8-13'tür. Katılımcı çocuklar hakkındaki istatistiksel bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Çocukların Yaşlara Göre Dağılımı

Yaş	N	%	Bilişsel Gelişim Dönemi	N	%
8,00	59	10,3	Somut İşlemsel Dönem (7-11 yaş)	295	51,6
9,00	115	20,1			
10,00	121	21,2			
11,00	107	18,7	Soyut İşlemsel Dönem (11/12 yaş ve üstü)	277	48,4
12,00	80	14,0			
13,00	90	15,7			
Toplam	572	100,0	Toplam	572	100,0

3.2. Çocuklarda Ölüm Kaygısıyla İlgili Bulgular

3.2.1. Bilişsel Gelişim Dönemine Göre Ölüm Kaygısı Puanları

Tablo 2: Ölüm Kaygısı Puanlarından Elde Edilen Verilerin Bilişsel Gelişim Dönemine Göre Dağılımı

Bilişsel Gelişim Dönemi		N	Ortalama	Standart sapma	Standart hata
Ölüm Kaygısı Puanı	Somut gelişim dönemi (8-10 yaş)	295	36,42	5,319	,309
	Soyut gelişim dönemi (11-13 yaş)	277	34,14	5,959	,358
t= 4,824 sd= 570 p= ,000					

Bilişsel gelişim dönemlerine göre çocukların ölüm kaygısı puanlarına bakıldığında somut gelişim döneminde bulunanların puan ortalamasının ($X=36,42$) soyut gelişim döneminde bulunanların puan ortalamasından ($X=34,14$) yüksek olduğu görülmektedir. Bağımsız iki örnek t-testi sonucu çocukların bilişsel gelişim dönemlerine göre ölüm kaygısı puan ortalamaları arasındaki fark ($t= 4,824$, $sd= 570$, $p=,000$) $p< ,05$ manidarlık düzeyinde oldukça anlamlı bulunmuştur. Buna göre çocukların yaşları ve bilişsel gelişim düzeyleri arttıkça ölüm kaygısı düzeylerinin azaldığı söylenebilir. Araştırmamızdan elde ettiğimiz bu bulgu, "Çocukların bilişsel gelişim düzeyleri ile ölüm kaygısı düzeyleri arasında negatif yönde ilişki vardır." şeklindeki 1. hipotezimizi desteklemiştir. Hipotezimizi kurarken yaş faktörünün ölüm kaygısı düzeyinde etken olduğunu ortaya koyan araştırmalar göz önünde bulundurulmuştur.

Karaca'nın yetişkin örneklem üzerinde yaptığı araştırmada yaşlara göre ölüm kaygısı seviyeleri incelendiğinde en genç yaş grubu olan 16-22 yaş grubunun ölüm kaygısı seviyelerinin, diğer yaş gruplarına oranla belirgin şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Şöyle ki bu yaş grubunun ölüm kaygısı puan ortalaması 51.11'dir ve diğer yaş gruplarının ölüm kaygısı puan ortalamaları birbirine oldukça yakındır (23-39 yaş: 43.70; 40-59 yaş: 44.52; 60+ yaş: 44.80) ve 16-22 yaş grubundan daha düşüktür. ($F=4.89$, $p< 0.001$) (Karaca, 1997: 217).

Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü'nün araştırmasında sağlıklı yaşlı kişilerde ölüm korkusu %30 oranında bulunmuştur. Araştırmacıların yaşları 49-92 arasındaki 200 denek üzerinde uyguladıkları cümle tamamlama testine göre, ölüm korkusu genel nüfusta yaşlı kişilerde olduğundan daha yaygındır. Duke Üniversitesi'nde yapılan başka bir araştırmada, "Ölümden korkuyor musunuz?" sorusuna yaşlı deneklerin sadece %10'u olumlu yanıt vermiş; deneklerin %35'i korktuğunu reddetmiş, %55'i soruyu yanıtlamakta tereddüt etmiştir (Çileli, 2008: 393).

3.2.2. Cinsiyete Göre Ölüm Kaygısı Puanları

Tablo 3: Ölüm Kaygısı Puanlarından Elde Edilen Verilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet		N	Ortalama	Standart sapma	Standart hata
Ölüm Kaygısı Puanı	Kız	270	36,89	5,404	,328
	Erkek	302	33,91	5,687	,327
t= 6,409		sd= 570	p= ,000		

Cinsiyetlerine göre çocukların ölüm kaygısı puanlarından elde ettikleri sonuçlar incelendiğinde kızların ölüm kaygısı puan ortalamasının ($X= 36,89$), erkeklerin ölüm kaygısı puan ortalamasından ($X= 33,91$) yüksek olduğu görülmektedir. Bağımsız iki örnek t- testi ile elde ettiğimiz analiz sonuçlarına göre ise kızlarla erkeklerin puan ortalamaları arasındaki fark ($t=6,409$, $sd=570$, $p=,000$) $p<,05$ manidarlık düzeyinde oldukça anlamlı bulunmuştur. Araştırmamızdan elde ettiğimiz bu bulgu, "Çocukların cinsiyetleri, ölüm kaygısı düzeylerinde farklılaşma meydana getirmektedir." şeklindeki 2. hipotezimizi desteklemiştir. Hipotezimizi kurarken cinsiyet değişkeninin bireylerin ölüm kaygısı düzeylerini farklılaştırdığına dair araştırma bulguları göz önüne alınmıştır.

Karaca'nın çalışmasında örneklem grubunun ölüm kaygısı seviyesi cinsiyete göre değişmektedir. Şöyle ki bayanların ölüm kaygısı puanları 54.49 ortalamayla erkeklerden belirgin şekilde yüksektir. Erkeklerin ölüm kaygısı puanları ise 40.90'da kalmıştır. ($F= 119.87$, $p< 0.001$) (Karaca, 1997: 217).

Yıldız'ın 555 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmada örneklemin geneli ele alındığında kızların ölüm kaygısı ortalama puanlarının ($X= 8.76$, $ss= 3.14$), erkeklerin ortalama puanlarından ($X= 7.66$, $ss= 3.139$) daha yüksek olduğu ve bütün öğrencilerin ortalama puanlarının da $X= 8.5$ ($ss= 3.18$) olduğu gözlenmiştir. Tüm öğrencilerin değerlendirmeye alındığı t- testi analiz sonucuna göre, kızlarla erkekler arasındaki farkın ($t= 3.94$) $p<0.001$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Yıldız, 2006: 132).

3.2.3. Ölüm Tecrübesine Göre Ölüm Kaygısı Puanları

Düşük ve yüksek ölüm kaygısına sahip grupların belirlenmesi amacı ile Ölüm Kaygısı Ölçeği'nden ortalamasının ($X=35,3$) bir standart sapma ($SS= 5,7$) altında ve üstünde puan alan kişiler belirlenmiştir. Analiz sonucunda ölüm kaygısı düşük olan grup 126 (Ölüm Kaygısı Puanı < 30), yüksek olan grup ise 118 (Ölüm Kaygısı Puanı > 41) kişiden oluşmuştur.

Tablo 4: Hayvan Ölümüne Şahit Olma İle Ölüm Kaygısı Puanları Arasındaki Ki- Kare Analizi Sonuçları

Hayvan Ölümüne Şahit Olma Durumu		Ölüm Kaygısı Uç Puanları		Toplam
		Düşük Kaygı (19-30 puan)	Yüksek Kaygı (41-47 puan)	
Evcil hayvan ölümüne şahit olma	N	28	33	61
	%	45,9	54,1	100,0
Kurban kesimine şahit olma	N	54	40	94
	%	57,4	42,6	100,0
Yok	N	33	42	75
	%	44,0	56,0	100,0
Başka	N	11	3	14
	%	78,6	21,4	100,0
Toplam	N	126	118	244
	%	51,6	48,4	100,0
X ² = 7,899 sd= 3 p= ,048				

Çocuklarda ölüm tecrübesi ile ölüm kaygısı arasında ilişki bulunup bulunmadığının araştırılması amacıyla herhangi bir hayvanın ölümüne şahit olup olmama durumu ile ölüm kaygısı puanları karşılaştırılmıştır. Tablo 4'deki verilere göre evcil hayvanının ölümüne şahit olduğunu belirten 61 çocuğun 28'inin (%45,9) düşük ölüm kaygısına; 33'ünün (%54,1) yüksek ölüm kaygısına sahip olduğu görülmektedir. Kurban kesimine şahit olduğunu belirten 94 çocuktan 54'ünün (%57,4) düşük ölüm kaygısına; 40'ınının (%42,6) yüksek ölüm kaygısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında başka bir hayvanın ölümüne şahit olan 14 çocuktan 11'i (%78,6) düşük ölüm kaygısına; 3'ü (%21,4) yüksek ölüm kaygısına sahiptir. Gruplar arasındaki farklılaşmanın ki- kare analizine bakıldığında $p < ,05$ manidarlık düzeyinde ($X^2 = 7,899$, $sd = 3$, $p = ,048$) anlamlı olduğu görülmüştür. Araştırmamızdan elde ettiğimiz bu bulgu "Çocuklarda ölüm tecrübesi ile ölüm kaygısı düzeyleri arasında pozitif yönde ilişki vardır." şeklindeki 3. hipotezimizi desteklememiştir.

Araştırmalar ölümle ilişkili yaşantıların çocuğun tüm gelişimini etkileyebileceğini göstermektedir. Yetişkinlerin çocukluk anıları incelendiğinde ölümle ilişkili çok belirgin yaşantılar bulunmaktadır. Stanley Hall'a göre, çocuk olayı yaşadığı sırada duygularını dile getirecek sözel yeteneğe sahip olmadığı için acısını uzun yıllar taşımaktadır. Sonuç olarak,

gözlemler ve anı incelemeleri, çok küçük çocukların bile ölümle ilişkili yaşantıları kaydettiklerini ve bu yaşantıların bireyin tüm yaşam yöneliminin bir parçası haline geldiğini göstermektedir (Çileli, 2008: 382).

Tablo 5: Ölüm Kaygısı Toplam Puanlarının Hayvan Ölümüne Şahit Olma Durumuna Göre Dağılımı

Hayvan Ölümüne Şahit Olma Durumu	Ölüm Kaygısı Toplam Puanı			
	N	Ortalama	Standart sapma	Standart hata
Evcil hayvan	143	35,54	5,935	,496
Kurban kesimi	214	34,73	5,790	,395
Yok	190	36,25	5,299	,384
Başka	25	31,96	6,058	1,211
Toplam	572	35,32	5,747	,240

Tablo 5’de yer alan hayvan ölümüne şahit olma durumu ile toplam ölüm kaygısı puanları karşılaştırmasında en yüksek ortalamanın herhangi bir hayvanın ölümüne şahit olmayanlara ait olduğu görülmektedir ($X=36;25$). Bir hayvanın ölümüne şahit olma nedeniyle ölüm tecrübesine sahip olan çocuklar arasında ise en yüksek ölüm kaygısı puanı evcil hayvanının ölümüne şahit olanlara aittir ($X=35,54$). Daha sonra kurban kesimine şahit olanların puan ortalaması gelmektedir ($X=34,73$). En düşük ölüm kaygısı puan ortalaması ise evcil hayvan ya da kurban kesimi dışında başka bir hayvanın ölümüne şahit olanlara aittir ($X=31,96$).

3.2.4. Ölüm Hakkındaki İletişim Düzeyine Göre Ölüm Kaygısı Toplam Puanları

Tablo 6: Ölüm Kaygısı Toplam Puanlarının Ölüm Hakkındaki İletişim Düzeylerine Göre Dağılımı

Ölüm Hakkındaki İletişim Düzeyi	Ölüm Kaygısı Toplam Puanı			
	N	Ortalama	Standart sapma	Standart hata
Evet	201	33,76	6,078	,428
Kararsızım	202	35,81	5,434	,382
Hayır	169	36,58	5,305	,408
Toplam	572	35,32	5,747	,240

Tablo 6’daki verilere göre *Çocuklarda Ölüm Kaygısı Ölçeğinde* yer alan “Ailem ve öğretmenlerimden ölümle ilgili sorularımın cevaplarını tam olarak alabiliyorum” şeklindeki ölçek maddesine “Evet” cevabını veren çocukların

ölüm kaygısı puan ortalaması $X=33,76$; “Kararsızım” cevabını verenlerin puan ortalaması $X=35,81$; “Hayır” cevabını verenlerin puan ortalaması $X=36,58$ olarak bulunmuştur. Çocukların ebeveyn ve öğretmenleriyle kurdukları ölüm hakkındaki iletişim düzeyine göre ölüm kaygısı puanları incelendiğinde puanlarda farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre çocukların ebeveynleri ve öğretmenleriyle ölüm hakkındaki iletişim düzeyleri onların ölüm hakkındaki duydukları kaygı düzeyinde farklılaşma meydana getirmektedir.

Tablo 7: Ölümü Kaygısı Toplam Puanlarının Ölüm Hakkındaki İletişim Düzeylerine Göre Tek Yönlü ANOVA Testi Sonuçları

	Kareler Toplamı	d	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	804,944		402,472	12,683	,000
Grup İçi	18055,867	69	31,733		
Toplam	18860,811	71			

Tablo 7’ya göre *Çocuklarda Ölüm Kaygısı Ölçeğinden* elde edilen toplam puanlar, çocukların ebeveynleri ve öğretmenleriyle kurdukları ölüm hakkındaki iletişim düzeyine göre farklılık göstermektedir ($F= 12,683$, $sd=2$, $p= ,000$) ve bu farklılaşma $p<,05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında gerçekleştiğine Tukey HSD testi ile bakılmıştır.

Tablo 8: Ölüm Kaygısı Toplam Puanları İle Ölüm Hakkındaki İletişim Düzeyi Arasındaki Çoklu Karşılaştırma Tablosu (Tukey HSD Testi)

(I) Ailem ve öğretmenlerimden ölümle ilgili sorularımın cevaplarını tam olarak alabiliyorum	(J) Ailem ve öğretmenlerimden ölümle ilgili sorularımın cevaplarını tam olarak alabiliyorum	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	p
Evet	Kararsızım	-2,045(*)	,561	,001
	Hayır	-2,819(*)	,587	,000
Kararsızım	Evet	2,045(*)	,561	,001
	Hayır	-,773	,587	,386
Hayır	Evet	2,819(*)	,587	,000
	Kararsızım	,773	,587	,386

Tablo 8’deki verilere göre “Ailem ve öğretmenlerimden ölümle ilgili sorularımın cevaplarını tam olarak alabiliyorum” ölçek maddesine “Evet” şeklinde cevap veren grubun ölüm kaygısı puan ortalaması ile “Kararsızım” şeklinde cevap veren grubun ($p=,001$; $p<,05$) ve “Hayır” şeklinde cevap veren

grubun ($p=,000$; $p<,05$) ölüm kaygısı puan ortalaması arasında $p<,05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Buna göre çocukların ebeveynleri ve öğretmenleri ile kurdukları ölüm hakkındaki iletişim düzeyleri arttıkça ölüm kaygıları azalmaktadır. Araştırmamızdan elde ettiğimiz bu bulgu, "Çocukların ebeveynleri ve öğretmenleriyle kurdukları ölüm hakkındaki iletişim düzeyleri ile ölüm kaygısı düzeyleri arasında negatif yönde ilişki vardır." şeklindeki 4. hipotezimizi desteklemiştir. Hipotezimizi kurarken ebeveynlerle ölüm hakkındaki iletişim düzeyinin çocukların ölüm hakkındaki düşünce ve duyguları üzerinde etken olduğuna dair araştırma bulguları göz önüne alınmıştır.

Koytak'ın çalışmasında yapılan korelasyon analizlerinde annenin çocuğuyla ölüm hakkındaki iletişimi ve çocuğun ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken ($r_s= 0,173$, $p>0,05$, iki uçlu), babanın çocuğuyla ölüm hakkındaki iletişimi ile çocuğun ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r_s= 0,337$, $p<0,01$, iki uçlu) (Koytak, 2008: 63).

Çocuklar ölüme ilişkin düşünce ve duygularını kısmen kişiler arası ilişkileri içinde oluşturmaktadırlar. Masters'in gözden geçirdiği yeni araştırmalar, bilişselliğin kişisel olgunlaşma bağlamında olduğu kadar toplumsal bağlamda da geliştiğini ortaya koymuştur. Aynı şekilde yetişkinlikteki ve yaşlılıktaki ölüm düşüncelerinin anlaşılması da bireyin kişiler arası bağlamı dikkate alınırsa kolaylaşabilir ve zenginleşebilir. Örneğin, ölümlle ilgili yaşantılar kiminle paylaşılıyor, birey başkalarının tepkisinden ya da tepkisizliğinden nasıl etkileniyor (Çileli, 2008: 384).

Sağlıklı anne-baba-çocuk ilişkileri, sağlıklı ve kişilikli bireylerin gelişmesine zemin hazırlar. Çocuğun sağlıklı kişilik özellikleri geliştirebilmesi, öncelikle anne-babanın sağlıklı kişilik özellikleri geliştirebilmiş olmalarının yanında, çocuklarıyla ilişkilerinde onların kişiliklerini özgürce geliştirebilme imkanı sağlayacak ortamları oluşturabilmeleriyle mümkün olabilmektedir (Dam, 2008: 79).

3.3. Tanrı Algısı Yönelimine Göre Ölüm Kaygısı Puanları

Tablo 8: Tanrı Algısı Yönelimine Göre Ölüm Kaygısı Toplam Puan Dağılımı

Tanrı Algısı Yönelimi		N	Ortalama	Standart sapma	Standart hata
Ölüm Kaygısı Puanı	Korku yönelimi (33-51 puan)	62	35,93	5,331	,677
	Sevgi yönelimi (52-66 puan)	510	35,24	5,796	,256
t= ,890		sd= 570	p= ,374		

Tanrı Algısı yönelimine göre çocukların ölüm kaygısından elde ettikleri puanlar incelendiğinde korku yönelimine sahip olanların ortalamasının $X= 35,93$, sevgi yönelimine sahip olanların ortalamasının $X=$

35,24 olduğu görülmektedir. Bağımsız iki örnek t-testi sonucu, çocukların Tanrı Algısı yönelimlerine göre ölüm kaygısı puan ortalamaları arasındaki fark ($t = ,890$, $sd = 570$, $p = ,374$) $p < ,05$ manidarlık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Araştırmamızdan elde ettiğimiz bu bulgu “Çocukların sevgi yönelimli Tanrı Algısına sahip oluş düzeyleriyle ölüm kaygıları arasında negatif yönde; korku yönelimli Tanrı Algısına sahip oluş düzeyleri ile ölüm kaygıları arasında pozitif yönde ilişki vardır.” Şeklindeki 5. hipotezimizi doğrulamamıştır. Sevgi yönelimli Tanrı Algısına sahip olma ile korku yönelimli Tanrı Algısına sahip olma, çocukların ölüm kaygısı düzeylerinde farklılaşma meydana getirmemiştir. Bununla birlikte bazı araştırmalar çocukların Tanrı tasavvurları ile ölüm kaygılarını ilişkilendirdiklerini göstermektedir.

Yıldız'ın çalışmasında çocukların Tanrı tasavvurlarına bağlı olarak Tanrı'dan ne tür isteklerde bulduklarını öğrenmeye yönelik “Allah'tan kabul etmesini en çok istediğin dileğin nedir?” şeklinde yöneltilen soruya gelen cevaplardan bir kısmı “kayıp-ölüm-ayrılık” kategorisinde incelenmiştir. Çocukların bu konuda Allah'tan beklentileri: “ailemi kaybetmemeyi; ailemle birlikte olmayı, insanların (hepimizin) uzun ömürlü olmasını; annemin ölmemesini; ölen babamın geri gelmesini istiyorum; rahmetli dedemi görmek istiyorum; öbür dünyada ailemle birlikte küçük bir yer; öldükten sonra, ailemi bilmek ve tanımak istiyorum” şeklinde tespit edilmiştir (2007: 145).

Sonuç

Araştırmamızdan elde ettiğimiz göre çocukların yaşları ve bilişsel gelişim düzeyleri arttıkça ölüm kaygısı düzeylerinin azaldığı söylenebilir. Çocukların cinsiyetleri, ölüm kaygısı düzeylerinde farklılaşma meydana getirmektedir. Kızların ölüm kaygısı puan ortalamalarının erkeklerinkinden yüksek olduğu görülmektedir. Çocukların ölüm tecrübelerine göre ölüm kaygısı durumları incelendiğinde ebeveyn ve akraba kaybı yaşamış ve yaşamamış olan çocukların ölüm kaygısı puanları birbirine oldukça yakın değerlerde bulunmuştur. Örneklem grubumuzda ebeveyn ve akraba kaybı nedeniyle ölüm tecrübesi yaşamış olan çocukların sayısının düşük olması temsil yeteneğini düşürmektedir bu da konuyla ilgili sağlıklı bir yordama yapılmasına engel olmaktadır. Herhangi bir hayvanın ölümüne şahit olmayan çocukların ölüm kaygısı puan ortalaması tüm grubun içinde en yüksek olarak bulunmuştur. Bir hayvanın ölümüne şahit olan çocukların içinde ise evcil hayvan ölümüne şahit olanların ölüm kaygısı puan ortalamaları diğerlerinden daha yüksek bulunmuştur. Çocukların ebeveynleri ve öğretmenleri ile kurdukları ölüm hakkındaki iletişim düzeyleri arttıkça ölüm kaygıları azalmaktadır. Sevgi yönelimli Tanrı Algısına sahip olma ile korku yönelimli Tanrı Algısına sahip olma, çocukların ölüm kaygısı düzeylerinde farklılaşma meydana getirmemiştir.

Öneriler

Araştırmacılara Öneriler

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar uygulanan örneklem ve kullanılan ölçeklerden elde edilen bulgularla sınırlıdır. Çocuklarda ölüm olgusunu incelemek için farklı ölçekler geliştirilebilir. Ölüm olgusu bilişsel, biyolojik, dini vs. birçok yönden ele alınabilecek geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu nedenle çocuklarda ölüm olgusu bilişsel ve dini gelişim dışında farklı gelişimsel özelliklerle birlikte incelenebilir. Ölüm sürecindeki çocuk hastalarda ölüm kaygısı ile ilgili klinik araştırmalar yapılabilir. Ölüm olgusunu bağlanma/ nesne ilişkileri kuramı çerçevesinde inceleyen çalışmalar yapılabilir.

Anne-Babalara ve Eğitimcilere Öneriler

Çocukların gelişim basamakları sırasında ölüm olgusuyla zihinsel ya da duygusal olarak meşgul olmaları kaçınılmaz bir durumdur. Anne- babalar ve eğitimciler çocukların ölümle ilgili sorularını cevaplarken öncelikle yaş ve bilişsel dönem farklılıklarını göz önünde bulundurmalı gerektiğinde cinsiyet farklılıkları da dikkate alınmalı. Ölüm olgusu genellikle dini inançlar referans alınarak açıklanan bir durumdur. Bununla ilgili olarak çocuklara ölüm kavramı anlatılırken dini inançları ve dini gelişim durumları da göz önünde bulundurulmalı.

Bunlara ek olarak ölüm sürecinde ve ölüm anında nasıl davranışlar geliştirileceğine dair aile eğitimi mekanizması oluşturulabilir. Ayrıca ölüm sonrasında geride kalanların yaşamalarının kaçınılmaz olduğu yas sürecinde uygulanacak psikolojik ve manevi destek mekanizmaları oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Nuriye. 1988. **Dokuz Yaş İlkokul Çocuklarında Ölüm Kavramının İncelenmesi**. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- AYDIN, Hayati. 2003. **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**. İstanbul: Timaş Yayınları.
- AYHAN, Halis.1997. **Din Eğitimi ve Öğretimi**. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- BİLGİN, Beyza, Mualla, Selçuk. 1991. **Din Öğretimi**. Ankara: Akid Yayınları.
- CİRHİNLİOĞLU, Fatma Gül. 2010. **Din Psikolojisi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- ÇİLELİ, Meral. 2008. "Ölüm". **Gelişim Psikolojisi Yetişkinlik Yaşlılık Ölüm** içinde der. Bekir Onur, Ankara: İmge Kitabevi.

- DAM, Hasan. 2008. "Öğrencinin Okul Başarısında Aile Faktörü", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. c.7, s.14, ss. 75-99.
- GÖKA, Erol. 2009. **Ölme Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi**. İstanbul: Timaş Yayınları.
- GÜLER, Özlem. 2007a. "Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", Ankara: **AÜİFD XLVIII**, s. 1, ss. 123-133.
- _____ 2007 b. "Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu (Yetişkin Örneklem)" (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HÖKELEKLİ, Hayati. 1991. "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikoloji". **UÜİF Dergisi**. Bursa: UÜİFV Yayınları. c.3. ss. 3. 151-165.
- KARACA, Faruk, 1997. **Psikolojik Açından Ölüm ve Dini İnanç İlişkisi**. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- _____ 2000. **Ölüm Psikolojisi**. İstanbul: Beyan Yayınları.
- _____ 2007. **Dini Gelişim Teorileri**. İstanbul: Dem Yayınları.
- KOÇ, Mustafa. 2002. "Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açından Psikolojik Bir Değerlendirme", **S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.6, ss. 7-21.
- KONUK, Yurdagül. 1994. **Okul Öncesi Çocuklarda (5-6 yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi (Dini Konularda Anne Çocuk İletişimi)**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı ve Ticaret İşletmesi Yayınları.
- KOYTAK, Nazlı Sinem. 2008. "7-11 Yaş Grubundaki Çocuklarda Ölüm Kavramı ve Ölüm Kaygısının Araştırılması", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- KÖKNEL, Özcan, Tarihsiz. **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, T.D.V, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- MEHMEDOĞLU, Yurdagül. 2003. **Ahlaki ve Dini Gelişim "Çocuğum Değerlerimizi Öğreniyor"**, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- OK, Üzeyir. 2007. **İnanç Psikolojisi Yaşamı Anlamlandırma Biçiminin Hayat Boyu Gelişimi**, Ankara: Avrasya Yayınları.
- PEKER, Hüseyin. 2003. **Din Psikolojisi**, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- RATCLIFF, Donald. 2004. "Çocukların Dini Kavramları Anlama Şekli", **Birey ve Din: Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar**, Der. Ali Rıza Aydın. İstanbul: İnsan Yayınları.

- SCHULTZ P. Duane, Sydney Ellen Schultz. 2007. **Modern Psikoloji Tarihi**. Çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- TARHAN, Nevzat. 2009. **İnanç Psikolojisi Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- YILDIZ, Murat. 2006. **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- YILMAZ, Sema. 2011. "Çocukların Bilişsel ve Dini gelişiminde Ölüm Olgusu", *(Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Samsun: O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay. 2000. **Gençlik Çağı Ruh Sağlığı Ve Ruhsal Sorunlar**. İstanbul: Özgür Yayınları.